

**ВЕРГУНОВ Віктор Анатолійович,
професор,
директор ДНСГБ УААН,
заслужений працівник сільського
господарства України**

(м. Київ)

**2008 РІК – РІК АКАДЕМІЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ
(до 90-річчя створення Національної академії наук України)**

У статті наголошується на сучасних проблемах вітчизняної академічної науки; необхідності врахування історичного досвіду в побудові Національної академії наук України і галузевих академій, піднесенні ролі вченого у сучасному суспільстві та відродженні престижу його високого звання.

Йдеться про доцільність прийняття доктрини розвитку академічної науки в Україні.

В статье акцентируется внимание на современных проблемах отечественной академической науки; необходимости учета исторического опыта в построении Национальной академии наук Украины и отраслевых академий, поднятия роли ученого в современном обществе, а также возрождении престижа его высокого звания.

Говорится о целесообразности принятия доктрины развития академической науки в Украине.

In the article marked on the modern problems of domestic academic science; the necessity of accounting the historical experience in the construction of the National Academy of Sciences of Ukraine and particular Academies of different branches; getting up the role of scientists in modern society and revival high rank of their prestige.

The publication deals with expedience Development of Academic Science Doctrine acceptance in Ukraine.

*Вас Бог одарил грунтами, но
вдруг может то пропасть...*

*Вірш з 24-ї пісні «Сада
Божественных песней»
Г.С. Сковороди*

До кого говорить?

Блок у могилі. Горький мовчить.

Рабіндранате – голубе!

З далекої Бенгалії

прилинь до мене на Вкраїну.

Я задихаюся, я гину.

*Я покажу тобі такі речі
в однокласовій ворожнечі.*

Я покажу всю фальш, всю цвіль

*партійно-борчих породіль.
А братні зуби, дружній зиск,
гнучка політика, як віск.
Коли б були це генерали,
ми б знали, що робить.
А в тім то й річ, що це кати
однокласовії...
Рабіндранате – голубе!
Та де ж той Серп нам,
Молот і лани?
Рабіндранате – голубе,
од достоевщини звільни.
До кого говорить?
Блок у могилі. Горький
мовчить¹.*

Просуваючись в роках незалежності, для України дедалі більш актуальною стає теза В'ячеслава Липинського: «Ніхто з нас не зробить націю, якщо ми самі нацією не захочемо бути». Минулий рік ще раз довів це. Політичні конфігурації в боротьбі за владу якось в тенденційність останніх років почали навіть нівелювати національну ідею. Все частіше її розглядають в регіональному аспекті, забуваючи взагалі про соборність країни. Особливо «стараються» з цього приводу політики після чергових змін уряду чи взагалі чиїхось виборів. Та й виконавча влада разом із законодавчою, завжди залишаючись залежною від змін, якось не виробила стратегію своєї поведінки. Як наслідок, ціла низка важливих державотворчих подій для становлення України як незалежної країни пройшли для суспільства на рівні окремих публікацій, зборів колективів науковців, істориків тощо, і навіть стосовно Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. На загальнодержавному рівні тільки Міністерство закордонних справ України, завдячуючи, скоріш, А. Яценюку, через Указ Президента № 1153/2007 «Про відзначення 90-річниці української дипломатичної служби» 21 грудня 2007 року провело урочисті збори та святковий концерт і відзначило державними нагородами причетних до цієї події. На жаль, інші міністерства, зокрема аграрної політики, фінансів, оборони, освіти та науки провели все у «робочому» відомчому порядку. В цьому зв'язку найбільш прикро за останнє міністерство. Бо чим далі Україна існує як держава, стає зрозумілішим, що найбільшими здобутками її нації, визнаними у цивілізованому суспільстві, є досягнення науки та освіти як складової вітчизняної культури. Не хотілося б, щоб також непомітно пройшов 2008 рік – рік створення Національної академії наук України 27 листопада 1918 року або фактично рік академізації науки – вищої форми її науково-організаційної структури. Здається, є всі підстави оголосити 2008 рік – роком академічної науки в Україні. Мало того, повернутися до неї обличчям, почути її проблеми, знайти розумний компроміс її існування в межах європейської інтеграції, що декларує виконавча влада з метою максимального зменшення всіляких

¹ Текст друкується по книзі: Жулинський М. Из забуття в безсмертя. (Сторінки призабутої спадщини). – К.: Дніпро, 1990.– 447 с. (Вірш П. Тичини. – С. 251).

негараздів від різного роду часто не прогнозованих трансформацій чи інновацій. Відкритий діалог протягом року всіх зацікавлених дозволить виробити стратегію подальших змін, які, безперечно, будуть, враховуючи приватну власність, що йде широким фронтом. Здається, що для вироблення стратегії змін, як ніколи, може знадобитися досвід існування науки до подій 1917 року, теж, до речі, академічної. Вона функціонувала не лише на основі приватної фінансової зацікавленості, а головне, регламентуючись, базувалася на державній потребі. Рівень розвитку вітчизняної науки, й особливо освіти часів царату, був на рівні кращих світових стандартів і знаходився в межах болонського процесу. Багато років досліджуючи той період, можу стверджувати, що з різних напрямів науки, її організаційних засад, впровадження новітнього, свої витоки сучасна НАНУ веде саме з царської доби. Не випадково всі її перші академіки відбулися як особистості за тієї системи цінностей. Та й перший президент Академії геніальний В.І. Вернадський був академіком Імператорської Санкт-Петербурзької Академії наук. На початковому етапі становлення Української академії наук він використав все найкраще з досвіду інших академій, зокрема й царської Росії. До речі, одним із президентів царської академії наук був Кирило Розумовський, народжений на українських землях. На цю посаду його призначили у 18-річному віці.

За великим рахунком, радянська доба на початковому етапі свою політику стосовно Академії максимально будувала на залученні кращих вчених, вихованих в імперських умовах, для власних потреб світлого комуністичного майбутнього. Вже через десять років виявилось, що «як вовка не годуй, він все одно в ліс дивиться», влада почала вдаватися до репресивних дій. І першим зухвалим процесом в Україні проти культурної і наукової еліти був процес проти «Спілки визволення України», очолюваної віце-президентом Академії С.Єфремовим. Найстрашніше, що коли громадськими обвинувачами на процесі виступили рівні йому за науковими здобутками О.Н. Соколовський та М.Т. Рильський. Все дійство, мабуть, найкраще розкриває в серії своїх публікацій відомий історик, професор Ю.І. Шаповал. Після вироку 1930 року було заарештовано за різними даними 75 осіб, а згодом ще 30 тисяч. Але, як виявилось, це не допомогло владі. Академія продовжила свій еволюційний шлях пізнання істини через власні переконання щодо місця науки в розвитку деполітизованого суспільства. Влада зрозуміла, що потрібно змінювати тактику. Прикладом такого стало одне з рішень партійної організації Харківського сільськогосподарського інституту за 1930 рік, коли за невіру комуністичній моралі збори «чинили суд» над відомими вченими, професорами Г.Маховим та М.Єгоровим. «Розбивши» їх погляди, зібрання прийняло рішення: 1) Обидва є ворогами партії і народу; 2) Потрібно застосувати відповідні заходи покарання, але 3) Краще залишити живими і спробувати перевиховати, бо надзвичайно освічені й нікому буде навчати по лінії «кухарок у професори».

Наступним кроком з боку системи став процес пошуку «задобрювання» вчених, без яких країні не перейти на мілітаристський курс економіки і

прогодувати її народ. Вводяться наукові ступені та вчені звання, всілякі премії, пайки, доплати, пільги на відпочинок та творчу працю тощо. Таким чином, партія зробила спробу сформувати свою наукову еліту. Вдалося це чи ні?! Скоріше, ні. Але дещо з перерахованого так і залишилося до сьогодні. Після смерті Й.Сталіна у 1953 році становище стало дещо стабільнішим. Мабуть, зник страх, хоча й залишився демократичний централізм «підпорядкованість меншості більшості».

На жаль, на мій погляд, сьогодні дещо втратило своє дореволюційне значення високого і визнаного у науково-освітньому середовищі поняття «професор». Саме значний прошарок професорів свого часу і ввели поняття академіка на знак визнання кращих із кращих зі своїх рядів у вигляді спеціального творчого об'єднання, що мало бути над політикою в ім'я майбутнього науки. За великим рахунком, академіки царської доби, як і професори, були гідні поваги й визнання за зроблене. Не випадково обидва ці звання перейшли і розвинулися у значенні як у радянські часи, так і сьогодні є визначальним олімпом для талановитих, здібних особистостей і окремих бажаючих.

Слід також наголосити, що майже три століття династія Романових шукала оптимальність власної системи освіти або її модель. До цього «приклалася» й Катерина II та її онук – Олександр I, а реформа 1861 року на фоні патріотичного піднесення в країні спонукала до вивчення природних багатств Вітчизни. Мало того, трансформаційні процеси в суспільстві почали викликати у переважної більшості населення бажання мати власний вітчизняний продукт як на столі, так і в культурному середовищі. Почали готувати власних професорів через цілу систему заохочення. Так, професор міг досягти звання або чину дійсного статського радника (чин четвертого класу петровського табелю рангів) або генерал-майора, у тому числі й по зарплатні. Якщо сьогодні порівняти посадові оклади професора та генерал-майора, то останній його має на рівні 5000 грн. (без доплат), а перші – на рівні лейтенанта. На кафедрі, як правило, працював один професор, іноді – два. Кожного професора призначало профільне міністерство. Державний службовець, який бажав перейти на посаду професора, мав скласти надзвичайно складні іспити на шляху до жаданого. Із 100 % проходило тільки 30 бажаючих. Слід зауважити, що дуже вимогливою була і процедура післядипломної підготовки до звання професора. Здібний студент, що виявив схильність до наукової роботи, після четвертого курсу проходив дворічне стажування у провідних центрах імперії. Після його закінчення на підставі вдалої доповіді та наукового звіту на вченій раді закладу його рекомендували для підготовки до професорського звання і направляли до кращих науково-освітніх осередків світу для дослідницької роботи. Закінчивши стажування, він подавав свій звіт у вигляді дисертації, захищав її на вченій раді й одержував науковий ступінь, що відповідав сучасним вимогам болонського процесу. Завдячуючи відпрацьованій системі важелів, прекрасній підготовці у провідних наукових центрах, помноженої на знання трьох-чотирьох іноземних мов, здібностей до поезії та музики тощо, країна отримувала наукові відкриття світового рівня професорами молодого

віку. Так встановлено, що мертвий запас вологи у ґрунті професор Університету Св. Володимира С.М. Богданов зробив у 27-річному віці, П.Р. Сльозкін першим у світовій агрономії винайшов метод вивчення живлення у рослин (метод ізоляції) у 31 рік, а свій закон гомологічних рядів інший видатний українець і за народженням, і за зробленим Д.Г. Віленський запропонував у 32 роки. І таких прикладів достатньо.

В пошуку оптимальності, досвід минулого для незалежної України надзвичайно важливий. Його використовувала влада і в перших роках сподівань державності (1917–1920 рр.) на шляху до академізації науки. Вже перший Український педагогічний з'їзд, що пройшов у Києві 5–6 квітня 1917 року, не тільки поставив питання про українізацію освіти, а й пропонував створити Педагогічну Академію поряд з Інженерною. Про це йшлося і в окремих виступах на Всеукраїнському національному конгресі, який відбувся 6–8 квітня того ж року. Регіони також активно підтримали таке бачення, наприклад, Губернський український з'їзд у Полтаві 21–22 травня 1917 року. По-справжньому державотворчим для України стало створення 15 червня 1917 року Генерального Секретаріату – вищого виконавчого органу, або на сьогодні – Кабінету Міністрів і теперішнього Міністерства освіти та науки. Ще більше про створення спеціальної Академії для потреб української науки наголошувалося на Другому Всеукраїнському педагогічному з'їзді, що пройшов у Києві 10–12 серпня 1917 року. Перший Український аграрно-економічний з'їзд у жовтні 1917 року теж рекомендував створити науково-освітню Академію хліборобства. Але політичні проблеми, що виникли, в першу чергу, а потім суто економічні, прийняття остаточного рішення перенесено на добу Української Держави гетьмана П.Скоропадського.

Потрібно віддати належне, що свою історію Національна академія наук України, завдячуючи, насамперед, Інституту історії України, Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва і фундаментальним публікаціям часів незалежності Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського практично цілісно вже відтворила. Через згадані видання можна комплексно бачити еволюцію і теперішніх вже окремих державних академій – Української академії аграрних наук, Академії педагогічних наук України, Академії медичних наук України, Академії мистецтв України та Академії правових наук України. Всі вони, на жаль, мають лише державний статус, а не національний. Хоча в тій же Іспанії ще у XVI–XVII ст. було принаймні десять національних академій наук. Тому 2008 рік, за великим рахунком, для всіх згаданих Академій України є теж ювілейним через поняття «академічна наука». Вони мають такі ж проблеми і потребують уваги до себе, хочуть бути почутими. Чому б нам це не зробити? Взагалі, доцільно було б прийняти доктрину розвитку академічної науки в Україні, що є надзвичайно актуальним, оскільки на місцях дедалі частіше лунає де-не-де з боку окремих – мій відділ або лабораторія, наш інститут або університет, а дехто взагалі проголошує – я в тебе один, Україно! І не менше!

Підсумовуючи, слід сказати, що всі ми ще не повною мірою сьогодні усвідомлюємо місце НАНУ для українського суспільства. Якщо село

розглядати сьогодні як генетичну ідентифікацію української нації, то академічна наука – це її вищий прояв! Багатотисячний колектив однодумців на чолі з президентом НАНУ Б.Є. Патонем – це оберіг нації від різних катаклізмів, «шатаний и разбродов», які за словами літературного героя М.Булгакова – професора Преображенського, скоріш, знаходиться «в умах». Якщо так, то коли будемо майбутнє – оберігаємо минуле!

За східним календарем, цей рік є вдалим і багато в чому основоположним для прем'єр-міністра Ю.В. Тимошенко. Але ж він є ще й високосним, коли не потрібно робити якихось радикальних змін. І справа не тільки у запланованому на 2008 рік, як і завжди, недостатньому відсотку в бюджеті країни на утримання науки. Головне, щоб прем'єр разом з президентом країни відкрито довели, що академічна наука країни потрібна заради її майбутнього. А вони це можуть зробити і словом і ділом!

Це дозволить довести досі надзвичайно полярному українському суспільству, що пошуки майбутнього академічної науки є не менш пріоритетними для продовольчої безпеки країни, ніж, наприклад, газові проблеми.

Сьогодні в країні через телебачення намагаються назвати імена видатних українців. Що інтригує, взявся за таке Савік Шустер разом з конкурсною комісією, у складі якої, безперечно, є непересічні особистості, які, здається, теж готові практично всі увійти до числа номінантів за зробленим. Згадуючи біблейські сорок років шляху на чолі з Моїсеєм, мабуть, ще рано про таке говорити. Бо може виявитися, за висловом В.І. Вернадського, що «з'являться нові факти» і «кожному новому поколінню потрібно переглядати вже здавалося стверджене». Тоді як бути з тими, імена яких викарбувані на пантеонах слави? Здається, що спочатку потрібно створити соціальну історію України, а потім все інше! Для цього вже є певне підґрунтя у вигляді колективних праць: «Україна: політична історія ХХ – початок ХХІ століття» (К., 2007. – 1928 с.), «Аграрна історія України» (К., 2007. – 532 с.) і фактично достеменно історія Національної академії наук України та інших галузевих академій, які завжди стояли на рейках демократичності суспільства і багато в чому зберігали, примножували й активно сприяли становленню так необхідної національної ідеї разом із незалежністю. Так давайте про цих людей, обтяжених академічністю, всі разом згадаємо і віддамо їм шану!